

Увод

На прага пред хилядолетието на духа?

Как духът на времето събужда потребността от мистика

Като ръководител на вюрцбургския център за духовни пътища „Дом Св. Бенедикт“ вие контактувате с много хора. Сутрин и вечер се срещате с гости, ученички и ученици, които търсят истината всеки по свой начин. Говорите с тези хора и познавате техните страхове и надежди. Кое е онова, което вълнува тези хора?

Много жени и мъже, които идват при мен, вече не се чувстват уютно в наследената християнска среда. Религиозната система, която се проповядва в църквите, не им дава нищо или вече не може да им даде нещо повече. Защото тя нито им помага в ежедневната житейска борба, нито отговаря на светогледа им. А и как би могла? Та астрофизиката отдавна ни е просветила, че ние, хората, не сме пъпът на света. Нашата Земя е прашина в периферията на Вселената и нейна родина е един относително малък Млечен път, каквито, предполага се, има около 250 милиарда на брой. Нашата Вселена вероятно е започнала да съществува преди невъобразимо дълго време след първичен взрив и оттогава насетне се разширява приблизително със скоростта на светлината. Научаваме, че има пулсиращи квазари и черни дупки. Предполага се, че след много дълго време, каквото не можем да си представим, нашата Вселена отново

ще се свие в една точка. Всичко това днес го знаем – и то изобщо не приляга на онова, което църквите са проповядвали в продължение на хилядолетия и към което продължават да се придържат мнозина вярващи християни. Все пак почти всички догми са възникнали по време, когато още се е вярвало, че Земята е плоска, а звездите са дупки в небосвода.

Защо хората вярват в нещо, което противоречи на знанието им?

Защото се нуждаят от религиозни представи. Те им дават смисъл и надежда, а без тях хората не могат да живеят. Характерна особеност на нашия вид е, че ние можем да размишляваме за себе си. Да размишляваш за себе си обаче неизбежно означава да размишляваш за смисъла на живота – за страданието, смъртта и по-нататъшния живот. К. Г. Юнг ясно е видял това състояние на нещата. Той пише: „Нашите вероизповедания с техните наистина основателно древни ритуали и идеи изразяват светоглед, който наистина не е причинил значителни бедни на Средновековието, но е станал неразбираем за днешния човек, макар че един дълбок инстинкт продължава да го кара да се придържа, въпреки конфликта със съвременния светоглед, към представи, които, ако бъдат приемани буквално, вече не отговарят на духовното развитие от последните пет столетия. Това очевидно става, за да не пропадне той в бездната на nihilистичното отчаяние“. Днес обаче все по-често се случва именно това: старият светоглед вече не дава опора и хората се отчайват от това, че не знаят защо всъщност живеят.

И тогава те идват при вас?

Да, но това не е единствената причина. При мен идват също така вярващи и практикуващи християни, които са изпаднали в съмнение относно вярата си – които са осъзнали, че вярата от тяхното детство вече няма силата да им дава опора в живота, но преди всичко и в умирането. И най-сетне, имаме голям брой гости, които не принадлежат към никаква църква или вероизповедание, не са кръстени, но са дълбоко рели-

гиозни. Тези хора предчувстват, че има нещо, което още не е играло никаква роля в живота им досега, но им изглежда абсолютно необходимо, за да си обяснят какъв е смисълът на техния живот.

С какво се обяснява това?

Няма просто обяснение. Но могат да се приведат няколко причини. От известно време наблюдавам феномена на преситата. Хората от Западния свят са благословени толкова изобилно с блага и стоки, че накрая вече не знаят какъв смисъл има всичко това. Ориентацията им се затруднява от изобилието от идеологии, които се изливат върху нас с невероятна скорост посредством новите медии. Политиците често не казват истината, тя би била твърде мрачна и не би им помогнала в изборна кампания. Рекламата и подборът на новините ни манипулират. Всичко това поражда дълбока несигурност у много наши съвременници. И ги кара да търсят подредба на ценностите, на чиято база бихме могли да постигнем съвместен живот на това земно кълбо.

През хилядолетията преди всичко европейският хуманизъм е бил този, който е предлагал универсален ценностен ред. Но хуманизмът се дискредитира. Преди известно време философът Петер Слотердайк¹ го подложи на остра критика. Той разкри-тикува хуманизма за това, че не е успял да ни направи същества, които отговарят на собствените си етични претенции. Ето защо той апелира да намерим нови правила за „човешкия парк“ на бъдещето. От това ли се нуждаят хората днес?

Зад думите на Слотердайк стои тревожният въпрос накъде отива видът *хомо сапиенс*, чиято незрялост е очевидна. Нито

---

¹ Петер Слотердайк (1947) е известен немски философ и културолог, телевизионен модератор и есеист. Отказва да бъде определян като полемичен мислител, а предпочита да се определя като „хиперболичен“. Известна негова книга е „Критика на циничния разум“ (1983), която става бестселър за книга по философия, писана на немски език след Втората световна война. – Б.пр.

религиите, нито марксизмът, нито екзистенциализмът успяха да превърнат човека в по-добро същество. Нито в своята антична форма, нито в християнската, нито в просвещенската си форма хуманизмът не разви значително човека. По-скоро, изглежда, стана обратното. До този извод ни водят поне събитията от двадесети век: след Сталин, Хитлер, Мао, Пол Пот – и това са само най-известните имена, събрани около презиращите човека системи, след всички племенни борби в Африка, след обедняването на безброй хора в Латинска Америка и нарастването на престъпността в целия свят човекът вече не може да се изплъзне от въпроса що е всъщност *humanum*, „човешкото“. Пред лицето на този колосален провал на хуманизма през двадесети век въпросът за формирането на човека трябва да се зададе отново. В това Слотердайк е прав. Ницше – на когото той се позовава – впрочем е видял това още преди сто години. В „Тъй рече Заратустра“ той сравнява младежката възраст – а ние можем да отнесем това сравнение към целия си живот – с камилата: търпеливо застава на колене и позволява да я натоварят. После се изправя несигурно и понася товара си през пустинята. Там се превръща в лъв. Колкото повече се е влачила, толкова по-силен става лъвът. И после лъвът трябва да убие един дракон. Името на дракона е: „Ти трябва!“ След като този дракон е убит, лъвът се превръща в дете, което се развива в онова, което е то в най-съкровените си глъбини. Така Ницше се опълчва на свещениците и учителите, които уж притежават монопол над възпитанието. Това не означава омаловажаване на възпитанието и възпитателите. По-скоро е отчаян вик, че не сме успели да направим от човека човек. Той констатира силен дефицит във възпитанието на човешкия род чрез религията, теологията и философията, чрез училището и политиката. Този дефицит води днес до въпроса за смисъла на възпитанието изобщо. Има ли възможности за социализиране на човека, които осигуряват действително достоен за човека съвместен живот?

Слотердайк предлага да освободим този въпрос от всякакви морални асоциации. Не бива да го задаваме вече на философията и теолозите, защото рано или късно той ще се превърне в предмет на генетиците и биохимиците. Ето защо на мястото на хуманистичното образование той издига като девиз „антропотехниката“. Какво мислите за това?

Теми като „антропотехника“, „пренатален подбор“ и генна манипулация ни плашат. И основателно, защото никой не знае как всъщност ще изглежда човекът на бъдещето. Слотердайк обаче е прав в това, че „опитомяването на човека“ очевидно не става със заповеди и забрани, наложени от морала. Нуждаем се не само от правила – макар и не от „правила на човешкия парк“¹, – за да изградим съвместния си живот. Истинския човек обаче не ще получим и чрез опитомяване. Разумът ни е покварен от застрашителен за живота егоцентризъм. Намираме се в задънена улица, в която ни вкара хипертрофията на рациято², съчетана с един разрушителен нарцисизъм. Изправен пред този факт, аз виждам само едно решение: действителен хуманизъм няма да постигнем чрез заповеди, а чрез познание и чрез мистичен опит за нашето единство с всички същества. Необходимо е да проникнем до своя същински извор, до истинното си същество, до божественото си ядро, или както поискаме да наречем това. Всеки морал отвън в крайна сметка, изглежда, е обречен на неуспех. Въпреки това трябва да се опитаме да кажем на децата как могат да съществуват разумно в това общество. Трябва да установим заповеди, които стигат от червения сигнал на светофара до социалната отговорност.

---

¹ „Правила на човешкия парк“ е заглавието на прочуто есе на Слотердайк, с което той въвежда философски диспут за ролята на генетиката за подобряването на западния човешки вид. В него той предлага да се създадат „антропогенни оранжерии“, за да се запази видът от все по-нарастващото „всекидневно озверяване“. Разглеждани в контекста на нацистките практики на евгеника и генен подбор, тези идеи навличат на философа етикета „фашист“. – Б.пр.

² От лат. *ratio, onis, f.* – „интелект, разсъдък, разум“. Рация (а не рационалност, не разум) е често използвано в психологията понятие. – Б.пр.

Действителна промяна на човека обаче може да дойде от глъбините на битието.

Как можем да накараме хората да пожелаят да постигнат такава промяна от глъбините на битието?

Това съвсем не е толкова трудно. Ние, хората, носим в себе си едно предчувствие, че има място, където всички въпроси намират отговор. Все повече хора се отправят да търсят това място. И именно тези хора идват при нас или посещават организации, подобни на нашата. Една жена ми каза веднъж, че произлиза от атеистично семейство. Но още на шестгодишна възраст тя разбрала, че родителите ѝ лъжат. Затова тайно влязла в църквата. Други ме уверяваха, че се опитвали да обяснят на родителите си, че не са тяхно дете, а произлизат от другаде и принадлежат на друго място. Когато тази увереност се запази до дълбока старост, не може да я отхвърлите като детска фантазия.

Какво предлагате вие на всички тези хора? Какво могат те да намерят при вас?

С тези хора аз извървявам един духовен път, който ги довежда до преживяване на онова, което възвестяват свещените книги на различните религии, което честват ритуалите и тайнствата, което църквите са обещали на хората в началото – накратко: път, който води до преживяване на онова, което религиите имат за своя цел: Бог, божествеността, празнотата, Брахман. В тези думи аз намирам указание за Последното и Едното. Затова и ги използвам като еквивалентни.

Вие казвате: „оновата, което църквите са обещали на хората в началото“. Означава ли това, че днес те вече не изпълняват това обещание – че вече не са в състояние да им помогнат да постигнат религиозно преживяване? Не е ли в крайна сметка потребността от религиозно или духовно преживяване тази, която води хората при вас?

Да и не. При нас идват както хора, които биха искали да постигнат такова преживяване, така и хора, които вече са го изпитали. Общо за тях е знанието или предчувствието, че чисто

интелектуалното предаване на вярата не ги удовлетворява – че на един чисто когнитивен път те не могат да намерят отговор на въпроса си за смисъла на живота.

Това ли е причината, поради която нашите църкви най-често остават празни и все по-малко хора влизат в тях?

Централен проблем на нашите днешни църкви е, че дават твърде малко от голямата съкровищница на своята мистична и духовна традиция. Мистичните елементи на християнството почти не присъстват в църквите. Характерно е, че големите учени от областта на природознанието на двадесети век – мъже като Хайзенберг, Паули или Шрьодингер – се обръщат не към християнството, а към индуизма и будизма, когато търсят език, за да изразят духовното измерение на своите открития в областта на физиката. Защото кой все още знае, че и християнството има мистично-духовна традиция, която по мъдрост и дълбочина далеч не отстъпва на ученията от Изтока? Мистични мислители като Майстер Екхарт, Йохан Таулер¹ или Николай Кузански отдавна са изпаднали в забвение.

Дали това не се дължи на факта, че в историята на християнството се е наложила една теология, която скрива тази мистична съкровищница?

При всички случаи в школската теология на големите вероизповедания мистичното преживяване остава настрана. В римокатолическия катехизис² с неговите 800 страници думата „мистика“ не се споменава нито веднъж. В католическото уче-

---

¹ Йохан Таулер (1300–1361) е немски мистик и проповедник, последовател на Майстер Екхарт. – Б.пр.

² Катехизисът (гр.: „поучение, наставление“) е официалният вероизповеден документ на дадена конфесия, книга, съдържаща основните положения на християнското вероучение, често изложени във вид на въпроси и отговори. Православният, католическият и протестантският катехизис се различават. Съществуват и специални детски катехизиси (опростени). – Б.пр.

ние мистиката е подчинена на догматиката. Тя се контролира от рационалното религиозно учение и изобщо има шанс да намери израз в него само тогава, когато разчита на неговата абстрактна логичност. Това създава значителни трудности за християнските мистици. Когато поискат да съобщят за своето преживяване, те трябва да го направят през филтъра на догматиката. Така непосредственото преживяване, първичният опит се спъва и обезсилва. Поради тази причина християнската традиция е играла винаги само второстепенна роля в световния концерт на мистиката. Мистичните течения в индуизма и будизма, а макар донякъде в ограничена степен и в исляма имат много по-широк кръг на въздействие, защото са могли да се развиват много по-свободно от християнската мистика, опитомена от догматиката.

Само господстващото положение на догматиката ли е онова, което подрязва крилата на мистиката в християнството, или това се дължи на преобладаващата в християнските догми теология?

На този въпрос трудно може да се отговори. Факт е, че в християнската теология от последните двеста години няма никакво място за мистиката. Напротив: теолозите са действали за последователно рационализиране на вярата и не са искали да знаят нищо за уж „ирационалната“ мистика. Смятали са, че теологията трябва да се задоволи със същите научни стандарти като природните науки. Това обаче е било или е недоразумение. Проповедниците на мъдростта от всички религии са единомислещи, че онова, за което говорят, може да се намери отвъд всяка понятийна формулировка и рационално познание.

Но тогава как е могло да се стигне в християнството до това рационалистическо погрешно разбиране?

То тръгва отдалече. При това не на последно място и от философията на Аристотел. В развитата от него теология бог царува над всичко. Но това не е богът, който съществува във всичко. Той е венец на творението, но не е в творението. Той е

целта, към която се стреми всичко. Но той не се излива в творението. Богът на Аристотел не е преливащото обилие, което се разкрива като творение. Под влияние на тази Аристотелова философия през Средновековието Алберт Велики и Тома от Аквино създават християнската теология. Сега става доминантна представата за един бог, който се намира извън света и който подобно на староеврейския Яхве определя съдбата на своя свят отвън. И не само това: към един такъв обективен бог може да се приложи претенцията на науката за обективно, рационално познание. Така е могло да се стигне до недостатъчно разбиране за мистиката.

Какви последици има тази теистична ориентация на християнската теология?

Теизмът води до дуалистичен светоглед. Той издълбава дълбока пропаст между Бог и свят. Според него те са онтологически различни, те са две съществуващи сами за себе си действителности. Светът се превръща в долина на скръбта, долина на сълзите, от която е важно да избягаш чрез спасителния мост на кръста Христов. Че Иисус в християнството се е разбирал като спасител в този смисъл, е логично следствие от лежащото в неговата основа теистично мислене. Сотериологията, христологията, теологията на жертвата – всички те имат значение само на фона на теизма.

Искате да кажете, че самият Иисус не е претендирал, че е спасителят, изкупителят, избавителят, а че тези названия са теистични интерпретации на неговото дело?

Иисус сигурно понякога е подкрепял теистичното тълкуване на неговия живот и неговите учения. Това е в естеството на езика от неговото време. Във всеки случай решаващото е, че християнството се е натоварило с тежка ипотека с теологията на спасението, която съвсем не идва от Иисус, а по-скоро е била въведена от Павел. От една страна, защото днес вече почти не е възможно да втълпиш на някой просветен човек, че преди 2000 години един човек е умрял на кръста, за да из-

купи вината ни. И от друга страна, защото подценяването на земния свят се е съчетавало с едно презрение към тукашното, с което днес вече не можем да се помирим: презрение към земята, природата, жената, тялото, сексуалността и сетивата. Съзнавам крайността на думите си. Но като погледна назад, към двете хилядолетия християнство, ми се струва, че в тях все пак има много истина.

Този дуализъм обаче го има не само в християнството.

Вярно е: теистични и дуалистични аспекти има в християнството, в исляма и в юдаизма; но и в практикувания будизъм и в индуизма, доколкото те са религия и не следват мистичните пътища на своите основатели. Будистката вяра в Амида например почти не се различава в основната си структура от християнството. В Индия видях все още да извършват жертвоприношения на животни, с които се опитват да укротят божеството Кали. Както в другите религии, и тук първо изкопават пропаст между бог и свят и после обещаваат преодоляване на тази пропаст с отречение и жертвоприношения, както и настъпващо по-късно спасение. Точно в него, в това постижение, се състои обещанието за спасение.

Ако всички големи религии съдържат дуалистични аспекти, се натрапва подозрението, че теистичните приказки за Бог – значи неговото опредметяване – биха могли да се обяснят с естеството на човешкия интелект. Мислима ли е изобщо една нетеистична теология? Или другояче казано: не е ли теизмът изобщо единствено възможният начин да говорим за Бог?

Да кажем това би било прекалено. Когато хвърлим поглед върху историята на философията, установяваме, че не всички наши големи мислители са застъпвали дуалистично-теистичното начало. Куриозното е, че тъкмо учителят на Аристотел, Платон, е станал критерий за не-теистичната теология в Западния свят. Защото за разлика от Аристотел, Платон – въпреки всички погрешни тълкувания на неговите текстове – не

познава никакъв онтологически дуализъм. Впрочем неговата философия е продължила да живее в европейското мислене само като подмолно течение – и то в мистиката. Прокъл и Плотин през трети век са неоплатоници, също и Дионисий и Евагрий Понтийски през четвърти век. Екхарт, Николай Кузански и Лайбниц също се връщат към Платон.

Как си обяснявате това?

В платоническата философия бог е както в света, така и отвъд света. Материята не съществува сама, тя се превръща в действителност едва чрез безвремените идеи, които се манифестират в нея. Забележително е, че този „идеализъм“ намери нова оценка в съвременното природознание. Квантовата механика във всеки случай е указание, че се придвижваме към светоглед, който в много отношения напомня за онзи на Платон. Много добре зная, че може да се дискутира по това дали Платон действително може да бъде разбран така. Но фактът, че мистиците посягат към него, подкрепя тази интерпретация.

Кои са най-важните сходства между платоническата философия и мистиката?

Най-важното сходство виждам в познанието, че няма пропаст, разделяща Бог и свят, а че светът не е нищо друго, освен явление на Божественото – и че съответно спасението не бива да се разбира като прокарване на мост над тази пропаст, а като пробуждане за истинното същество. Такава е била и действителната цел на всички мъдреци и основатели на религии – да освободят хората от тяхното състояние на полусън и да ги изведат до преживяване на Божественото. Спасението те са го разбирали като познание. В това е и за мен действителното значение на Иисус: не в изкупителната му смърт на кръста за греховното човечество, а в това, че ни е показал път към преживяване на единството с божествения прапринцип – преживяване, което е изпитал сам и което го е направило способен не само да нарича Бог с близкото „Отец“, а и

освен това да каже: „Аз и Отеца сме едно“, или „който ме вижда, вижда Отеца“, или „преди да бъде Авраам, бях аз“. Оттук би било напълно законно християнско дело да се впуснем в процеса на познанието в мистично съзнание по подражание на Христос.

Макар че съзнанието за духовността и мистиката в църквите расте, онези, които търсят религиозното преживяване, не тропат на техните порти, а търсят спасението си извън установените институции.

Под влияние на будистките и индуистките традиции в Западния свят се формираха по-малки групи и общности, които нямат нищо общо или имат много малко общо с църквите. Мистиката, изглежда, е напуснала църквите. Естествено, тук има и лъжемистика, и някои шарлатани обикалят из така наречения пазар на предлагащите смисъл. Широкото движение Ню ейдж също породило много съмнителни въпроси. Същевременно трябва да признаем на хората, които са тласнати натам, че сериозно търсят и очевидно никъде другаде не са открили подходящото за тях предложение.

Казахте, че когато идват при вас, много хора вече са изпаднали в криза на идентичността. Нямате ли впечатлението, че подобни кризи на идентичността се увеличават?

Да. И предполагам, че причината за това трябва да се търси в стила на живот на нашето общество. Традиционните модели в брака и семейството отчасти се схващат като разрушени; изчезват регионалните и националните идентичности. В същото време преживяваме огромно ускорение на всички житейски процеси. Хората са изчерпани и недоволни. Между другото аз водя един кръжок, наречен „Форум за мениджмънт и духовност“. Там непрекъснато чувам оплакването, че въпреки професионалния си успех хората не намират реализация и така някои колеги на петдесет напускат заради инфаркт на сърцето или психичен срив. Това чувство на неудовлетворение тъкмо на по-високото ниво в професията е характерно. При

много хора най-накрая се стига до телесни страдания, както свидетелства драматичният ръст на хроничните болести. Тук се крие голям потенциал за избухването на кризи на смисъла. Не бива обаче да се вайкаме заради това. Кризите са и нещо положително – или все пак поне биха могли да бъдат положителни, ако ги осъзнаем като такива и ги използваме за подем. Само че за съжаление малцина успяват да направят това.

Защо?

Защото са оставени сами. Един от централните проблеми на нашия начин на живот е самотата. И тя не намалява от това, че сега чрез интернет можем да комуникираме с целия свят. Ирония е най-сетне, когато бракове се разрушават от това, че някои партньори поддържат само виртуална комуникация в „чат-рума“ и затова забравят за телесно съществуващата си партньорка. Но в интернет не може да се намери онова, от което се нуждае човекът. Там не стават действително лични срещи, а само те могат да го освободят от самотата.

Дали това изнемогване на много хора не е свързано и с обстоятелството, че описаният от вас път не им предлага тъкмо онова, което са изгубили онези, които са изпаднали в криза: родина и идентичност? Анкети свидетелстват, че „закътаността“ е онова, което очакват повечето християни от църквите. А който се отвърне от тях, често попада в лоното на секти или психо-групи, които му обещаваат сигурен уют.

Който е изгубил родината си – а в такова положение се намират в съвременния свят извънредно много хора, – или съумява да приеме тази безродност и да я използва като подтик, за да се отправи в търсене на свършено различна „родина“ на своята истинска идентичност, или си намира ерзац-родина под формата на определени групи и общности, които му обещаваат опора и спасение. На менталното ниво от това движение възниква фундаментализмът, който всъщност не е нищо друго, освен отчаяно търсене на родина на изгубили своята

ориентация хора. Той ги примамва с прости обещания за спасение съгласно мотото: „ако правиш това и това и благочестиво и вярно следваш общността, ще отидеш в рая“. С тази стратегия сектите постигат успехите си. Но по този начин малко помагат на хората.

Не съществуват ли обаче такива прости обещания за спасение и в установените църкви?

Естествено; и ги има не само там. Индуизмът, будизмът или ислямът също познават тази проста логика: „следвай на земята нашите повели и след смъртта си бъдеш спасен, или поне ще получиш по-добро прераждане“. Това е основната структура на екзотеричната¹ форма на религиите, от която обаче е необходимо да различаваме най-често не толкова ясно разпознаваемото ѝ „езотерично“ ядро – мистичното измерение.

Конвенционалната, екзотеричната религиозност обаче е именно онова, от което се отвърщат днес – поне на нашите ширини – много хора. Как се получава така, че после в крайна сметка те се обръщат отново към догматична или фундаменталистка вяра?

Тук е необходимо да направим разлика. Съществува една съвсем наивна и проста религиозност, каквато имат хората в Африка или Южна Америка: вярващите молят Бога си за помощ и малко се обременяват с теологични или екзистенциални въпроси. Броят на тези вярващи расте дори и заради по-големия брой раждания в южното полукълбо. Но с победоносния ход на научния светоглед хората от Западния свят са изгубили това ниво. Това ги води до кризи на ориентацията, вследствие на които после може да се извърши описаният поврат към фундаментализма и сектантството. Тогава това

---

¹ „Екзотеричен“ (от гр. „екзо“: „вън“) означава „външен, предназначен за непосветените“. Тази дума се използва като противоположна на „езотеричен“, която пък означава „вътрешен, предназначен само за посветените“. – Б.пр.

обаче вече не е първичната наивна набожност – тя е категорично изгубена.

Необходимо ли е затова църквите да коригират своя светоглед и възглед за човека? Преди всичко в Римокатолицизма, разбира се, съществува силна тенденция да се допускат максимално заиграванията с духа на времето.

Не става дума за заигравания с духа на времето, а за готовност знанията на съвременните науки да се приемат насериозно като въпроси, задавани на теологията – до такава степен насериозно, че при дадени случаи е налице готовност старите, станали несъстоятелни догми да се оставят на мира или поне да се тълкуват по новому. Но и това е само първата стъпка. Защото следващият проблем на църквите се състои, разбира се, в това, че остарелият светоглед бележи и проповядвания от тях образ на Бог. За да стигнат до своите повлияни от природознанието съвременници, без да изискват от тях прекалено големи интелектуални гимнастики, църквите трябва да преосмислят своето теологично предложение. Начинът, по който говорим за Бог, трябва да се промени. Липсва ни обаче куражът да излезем от вътрешно единната, систематична постройка на вярата и да се опитаме да построим нова. Желая си да имаме по-смели теолози.

... които да имат усет за мистика и духовност ли?

Които да не се мамят като мнозинството си колеги от един интелектуалистки образ на Бог. Че повечето теолози затварят входа към мистиката е само следствие от една късогледа теология. Другото, не по-малко отегчаващо следствие е, че пропускат от вниманието си телесното измерение на човешкия живот. Религиозността на човека не се ограничава с интелекта; можем да изпитваме религиозни преживявания и с тялото и психиката си – и действително ги търсим по този път: помислете си само за сегашната мода по уелнеса или за ентузиазма на много хора по отношение на спорта. Независимо дали става дума за пързаляне с ролери, парапланеризъм или каране на сноуборд – при всички тези занимания хората си

откриват огромни сфери на телесно преживяване, което е много по-привлекателно от онова, което могат да им предложат църквите.

Значи ли това: спорт вместо ерзац-религия?

Защо „ерзац-религия“? В пързаянето с ролери или парапланиеризма се крие потенциално толкова много религиозност, колкото и в богослужението. Често ще повтарям думите си, които изразяват контекста на духовността, която се опитвам да предам: „религията е нашият живот и изпълнението на живота е истинската религия. Бог не иска да бъде почитан, той иска да бъде преживяван“. Зная, че тази формулировка среща неодобрение, но тялото е по-близо до нашето истинно съществуване от разума ни. Съществува една обитаваща тялото религиозност, каквато не се среща в културата на църковната набожност. Нея обаче би трябвало да я има и там и затова се питам как би могъл да се обогати християнският църковен живот с една телесна компонента. В това отношение известна надежда възлагам на жените.

Защо? Жените ли са по-склонни от мъжете към една телесна духовност?

Неведнъж съм могъл да констатирам, че жените са по-отворени за мистичното преживяване от мъжете. Предполагам, че се дължи на това, че жените са по-цялостни като заложба – и когато изживяват съзнателно своята цялостност, са по-близо до трансперсоналната сфера от преобладаващото мнозинство мъже. Това обстоятелство впрочем се отразява на физическото равнище в това, че жените мислят много по-силно и с двете половини на мозъка си, докато мъжете по правило активират предимно лявата си, интелектуалната мозъчна половина. Ето защо жените допускат приток на различни психични равнища непосредствено в техния начин на живот и стил на мислене. Ако разбираме тази цялостност на живота и мисленето като специфично „женска“, ще трябва да се оплачем от определен общ дефицит на женственост в нашите западни общества.